

РОЗДІЛ 2

ПРИЧИНИ ПІДНЕСЕННЯ МОЛОДІЖНОГО РУХУ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 60-Х
РР. ХХ СТ. В КРАЇНАХ ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ ТА США

Проблема причин активізації молодіжного радикалізму, що мав місце в країнах Західної Європи та США в другій половині 60-х рр. ХХ ст., яка привертала прискіпливу увагу сучасників, і не лише дослідників, але й політиків, митців, просто пересічних громадян того часу, і нині становить неабиякий інтерес.

Сьогодні нас, як і наприкінці 60-х, цікавить питання, що ж саме викликало такий небувалий доти спалах активності молоді, зокрема студентства, які поставили собі за мету докорінно змінити все – від головних засад західної цивілізації та культури до внутрішнього світу кожного окремого індивіда. Відповідь, на нашу думку, доцільно шукати у сукупності процесів та явищ, що відбувалися в країнах Західної Європи та США після Другої світової війни.

2.1. Нові тенденції в розвитку західного суспільства та їх вплив на формування молодіжної свідомості

Говорячи про зародження та розвиток молодіжних радикальних субкультур 60-х рр., російський дослідник С.А. Ушакін зазначав, що у післявоєнній Америці принаймні три чинники відіграли найважливішу роль у формуванні поглядів юного покоління: економічне зростання, демографічний вибух (період "бебі-бума" 1946-1964 рр.) і широка експансія системи освіти в сукупності з новими підходами в галузі педагогіки та дидактики [161, с. 141]. Прискіпливий аналіз передумов та причин розгортання молодіжного руху другої половини 60-х рр. ХХ ст. дозволяє погодитись з таким твердженням, поширивши його на країни Заходу в цілому.

При дослідженні спалаху молодіжного радикалізму в другій половині 60-х рр. особливу увагу варто відвести двом суттєвим рисам, що значною мірою зумовили

специфічність даного руху, його неподібність до інших (наприклад, робітничого чи селянського). По-перше, його найвище піднесення відбулося не в період економічної кризи, а, навпаки, під час найсприятливішої за попередні 20 років економічної кон'юнктури і підвищення життєвого рівня населення. Зокрема, у Франції протягом 60-х рр. реальні прибутки населення зростали в середньому на 5% за рік; за 10 років вдвічі збільшилося число власників автомобілів, подвоїлась кількість пральних машин у приватних домах; утричі зросло придбання холодильників, більш ніж 1 млн. французів купили будинки за містом, у 5 разів збільшилась кількість власників телевізорів [9, с. 18]. Це ж саме стосується і Західної Німеччини. За влучним висловом західнонімецького дослідника К. Менерта, "через 20 років після повного краху, німці були на тісному й перенаселеному просторі ФРН багатші, ніж будь-коли раніше..." [214, с. 11]. Приблизно така ж ситуація мала місце і в інших головних країнах Заходу.

Друга характерна риса полягала в тому, що основу молодіжного руху 60-х рр. складала переважно молодь з цілком забезпечених, навіть багатих буржуазних прошарків, тобто ті, хто, навпаки, мали би бути зацікавленими у збереженні існуючого status quo. Так, серед молодих активістів США найбільше було студентів та випускників приватних коледжів віком 20-24 років і старше, вихідців з сімей із річним прибутком у 15 тис. доларів і вище [41, с.40-41; див. також: 207, с. 57; 219, с. 491, та ін.]. Зокрема, не можна не погодитись з твердженням американського дослідника К.Кеністона: "Незадоволені за своїм походженням являють собою найбільш забезпечені верстви... суспільства: вони зазвичай виховувались у матеріально забезпечених родинах, отримали найкращу освіту і... їм доведеться взяти на себе керівництво нацією в майбутньому. Опозиція сучасної молоді не пов'язана із заворушеннями у зв'язку з труднощами, бідністю та дискримінацією, її основа – добробут і привілеї" [205, с. IX]. Очевидці тих подій у переліку учасників молодіжного протесту 60-х рр. називають навіть дітей представників вищих суспільних верств та урядових кіл: міністрів французького уряду, начальника Паризької поліції [9, с. 22], американського правого політика Макнамари, членів родини Рокфеллерів тощо [91, с. 35].

Що ж зумовило такі дивні і, нібито, алогічні властивості молодіжного руху другої половини 60-х? На це існують цілком раціональні пояснення, які знову ж таки містяться в сутності процесів та явищ, що мали місце на той час у країнах Заходу.

По-перше, свідомість та соціальна психологія молодого покоління 60-х значною мірою сформувалися під впливом бурхливого розвитку західної цивілізації, зокрема, вдосконалення техніки та засобів комунікації. За словами К. Менерта, мільйони людей могли дозволити собі подорожі під час відпусток, які раніше були недоступні навіть для добре фінансово забезпечених людей. Новому поколінню молоді, особливо студентам, нічого не вартувало знайти собі додаткову роботу за кордоном, якщо під час відпустки їм не вистачало грошей на мандри [214, с. 11]. До того ж, суттєво зменшився час, необхідний для подолання дистанцій. Якщо до 1950-х рр. для того, щоб перетнути океан на кораблі, потрібно було як мінімум 4-5 днів, то тепер це стало можливим зробити за 1 день на літаку. Значними досягненнями могла похвалитись автомобільна індустрія: порівняно з 3,6 млн. автомашин, що були у приватному користуванні у передвоєнній Європі та 2,76 млн. у перші післявоєнні роки, з середини 50-х рр. їхня кількість почала зростати настільки швидко, що станом на 1970 рік склала 10478 тис. автомобілів [194, с. 477]. Швидкий прогрес у розвитку техніки після другої світової війни, особливо транспорту, в поєднанні зі створенням об'єднаної Європейської тарифної системи та скасуванням паспортного контролю на кордонах країн Західної Європи, привели до того, що географічні відстані втратили своє колишнє значення. Захоплення кіномистецтвом, телебаченням та подорожами сприяло розширенню кругозору населення країн Заходу, привертало увагу до глобальних проблем людства [194, с. 477].

Всі ці зрушення у житті пересічної людини та західного суспільства в цілому являли собою перші ознаки процесів глобалізації світу, які найвиразніше проявилися пізніше.

По-друге, поступово відбувалося пом'якшення політичного клімату у західних країнах. У 40 - 50-х рр., що пройшли під прапором боротьби спочатку з фашизмом, а потім з комунізмом, ліберальна інтелігенція призупинила критику недоліків

західного суспільства, зайнявши не властиву їй позицію захисту status quo. Однак із втратою офіційною антикомуністичною доктриною її ідеологічної сили, ця критика відновила, більше того - на сцену вийшло нове покоління молоді, скептично налаштованої інтелігенції, яке, за висловом американського соціолога С.Ліпсета, "знає про Гітлера чи Сталіна ... лише з чужих слів" і не вірить у реальність "комуністичної загрози" [209, с. 9, 187]. На думку дослідника, такі зміни у суспільній свідомості були пов'язані з втратою "комуністичним блоком" своєї монолітності, особливо у Східній Європі, а також з усвідомленням широкими прошарками західної інтелігенції соціально-політичних проблем, що виникали перед "третім світом" [209, с. 9]. Подібної точки зору дотримувався і К. Менерт, який стверджував, що міжнародна політика розрядки, з одного боку, й конфлікт між СРСР та КНР, з другого, дещо послабили страх перед комуністичним табором і створили передумови для більш критичного ставлення до того, що відбувається вдома [214, с. 378].

По-третє, економічне піднесення на Заході привело до поширення у свідомості населення настроїв накопичення й споживання; із розвитком науки й технологій на перший план серед явищ суспільного та духовного життя вийшли надраціоналізм, прагматизм та утилітаризм. На державному рівні все було підпорядковано інтересам економічного піднесення, на індивідуальному – досягненню особистої кар'єри та підвищенню матеріального добробуту. Під впливом цих явищ сформувалась свідомість покоління 40-х – так званого "мовчазного покоління", названого так за те, що воно повністю сприйняло офіційні цінності, сформовані "масовою культурою", яка програмувала населення, в тому числі і молодь, на безкінечну гонитву за престижем з усіма його символами. За влучною характеристикою польського дослідника К. Зельке, "мовчазні" являли собою "покоління бойскаутів і бюрократів" [68, с. 8].

Щоправда, К. Менерт застосовував термін "мовчазне покоління" стосовно молодих людей 50-х рр., оскільки, на його думку, вони ніяк не висловлювали свою думку і просто хотіли жити у мирному світі, приймаючи суспільство як певний доконаний факт й у цілому, як факт позитивний. Пізніше, за словами науковця, вони

були названі "байдужими, матеріалістичними, і аполітичними конформістами", а цей період "найсумнішим і найпохмурішим у всій історії Сполучених Штатів" [215, с. 10]. Втім, на нашу думку, дослідник дещо перебільшив рівень конформізму серед молоді названого періоду, оскільки описані ним явища молодіжної культури були притаманні більше для 40 - першої половини 50-х рр.

Вже починаючи з другої половини 50-х рр. з'явилися перші симптоми кризи ідеології накопичення, коли з напівофіційної схеми "накопичення - споживання" випало власне накопичення; поширилась ідея споживання без накопичення, насолоди заради насолоди, задоволення як чи не єдиного сенсу життя. Австрійський дослідник К.Лоренц бачив у цій тенденції насамперед вплив атомної загрози, яка породила настрої "кінця світу" і, відповідно, прагнення негайного задоволення найпримітивніших бажань і неспроможність відчувати відповідальність за віддалене майбутнє [210, с. 159].

Все це не могло не сприяти подальшому занепаду духовних та культурних цінностей. І першою на подібні явища відреагувала саме молодь. Потрібно відмітити, що всі дослідники молодіжного руху 50-60-х рр. (і західні, і радянські) одностайні в оцінці глибини світоглядної кризи, що вразила молоде населення західного суспільства, і саме цій кризі відводять одне з визначальних місць серед причин розгортання молодіжного протесту у майбутньому. Так, західнонімецький філософ М.Мюллер підкреслював, що в основі протесту була "втрата сенсу", коли в умовах безперебійного функціонування виробництва і споживання раптом виникло питання: "Який все це має сенс?" [див: 163, с. 274-275]. На цьому ж наголошувала і американський соціолог М.Мід: "Раніше мислячі люди запитували себе: **чому** я присвячу своє життя? Тепер вони запитують: чи можу я присвятити **чому-небудь** (виділено мною – А.М.) своє життя" [213, с. XI-XII].

Таким чином, можна стверджувати, що молодіжний протест зростав на ґрунті кризи суспільних цінностей періоду формування постіндустріальної цивілізації. Так, американський дослідник Р.Флекс зазначав, що найважливішою рисою протесту інтелігенції 60-х років було неприйняття капіталістичної культури взагалі, попри обіцянки її матеріального розквіту [191, с.252]. У подібному контексті, але більш

яскраво й емоційно висловився з цього приводу радянський дослідник М. Хевеши: "Безумовним фактом було те, що вибух протесту проти існуючої системи в 60-ті роки - на початку 70-х ... пов'язаний був, насамперед, з молодіжним рухом, з маргінальними верствами і групами, що найбільшою мірою висловлювали психологічний протест проти відчуження, духовного поневолення, проти святенництва і лицемірства, які панували в суспільстві, проти всеохоплюючої калькуляції і раціоналізації, бюрократизації, коли не залишається місця спонтанності, іраціонально-міфічному" [165, с. 328-329]. Відома радянська дослідниця К. М'яло в якості ілюстрації краху ідеалів післявоєнного "суспільства добробуту", наводить один цікавий і дуже образний вислів, узятий з графіті часів "червоного травня" 1968 р.: "Неможливо закохатись у коефіцієнт промислового піднесення" [109, с. 135].

Отож, всі наведені оцінки засвідчують той факт, що на тлі науково-технічної революції доби післявоєнного процвітання відбувався певний переворот у світогляді, і ширше – свідомості молодого покоління, і цей переворот за своїм впливом на подальший розвиток західного суспільства може бути співставлений хіба що зі світоглядною кризою часів після Першої світової війни [див. докл.: 150]. Варто зазначити, що подібні зрушення спочатку відбувалися майже непомітно для суспільства. Саме цим і пояснюється розгубленість аналітиків та офіційних осіб перед натиском молодіжного бунту другої половини 60-х рр.

Покоління 40 – першої половини 50-х рр., що цікавилася лише кар'єрою і було байдужим до суспільних та інших проблем життя, поступилося місцем "розбитому" поколінню другої половини 50 – початку 60-х рр., яке будь за що намагалася віднайти загублений сенс власного існування. За влучним висловом сучасного українського науковця і публіциста О. Хоменка, "...молодь ділової, прагматичної Америки раптом перестала цікавитися грошима і способами їх примноження. Соціологи наприкінці 60-х з подивом констатували, що лише 18 % опитаних американських студентів погоджується з тим, що гроші відіграють велику роль у житті. Бізнесменами... в майбутньому бажали стати лише 12 % студентів, в той час як 79 % - музикантами, психологами, художниками, журналістами,

революціонерами, тобто людьми творчих професій" [168]. Цей вислів доволі точно відображає загальну тенденцію змін у життєвій мотивації тогочасної молоді.

Вище було вказано, що одна з особливостей молодіжного руху полягала у домінуванні в ньому представників ліберально налаштованих заможних та багатих родин. Ці молоді люди виховувалися на традиційних інтелектуальних, естетичних, політичних та релігійних цінностях, прищеплених їм у родині, які не могли не увійти у протиріччя з бездуховністю та прагматизмом післявоєнного Заходу [115, с. 98-99; 162, с. 100]. Як правило, у таких родинах культивувалося неприйняття комерційного світу, відчуття власної несхожості на конформістську більшість, скептичне ставлення до способу життя "середнього класу", критика його моральних принципів – сексуальної нетерпимості, утилітаризму, кар'єризму, родинного деспотизму. Опинившись серед груп однолітків на вулиці та в школі, такі юнаки та юнки почали відчувати психологічний дискомфорт, викликаний розривом між цінностями, прищепленими родиною, та цінностями позасімейного оточення, наслідком чого стало народження так званої "контркультури", яка протистояла загальносуспільним традиціям і нормам [див. докл.: 61, с. 103].

З іншого боку, цим молодим людям, як представникам соціальної еліти, не доводилося, на відміну від вихідців з нижчих прошарків суспільства, думати про здобуття "хліба насущного" - сучасний їм стандарт споживання був присутній в їхніх родинах з дитинства разом із високим рівнем життя і матеріального добробуту, а тому сприймався як щось цілком природне [116, с. 106]. Саме тому, як влучно відмічав німецький дослідник Б.Гуггенбергер, молодіжний рух другої половини 60-х рр. з самого початку був продуктом не нестачі, а достатку [196, с. 21].

Перемога над фашизмом, післявоєнний економічний розквіт, загальна віра в абсолютність цінностей демократії породили принципово нові теорії родинного виховання. У 50-х рр., тобто у час становлення майбутніх активістів та учасників молодіжного руху другої половини 60-х, в країнах Заходу, насамперед у США, величезної популярності та поширення набула система виховання дітей, розроблена американським психологом Б. Споком. Останній негативно ставився до покарань і

заохочував вільну дискусію, обмін думками у взаємовідносинах між батьками і дітьми. Чимало західних дослідників саме впливом виховання за Б. Споком згодом пояснювали появу безвідповідального і позбавленого чітких життєвих цілей молодого покоління 60-х, яке виступило проти батьків, вчителів та всіх авторитетів [див.: 218, с. 55; 88, с. 61]. Загальну думку багатьох дослідників феномену “молодіжної революції” висловив американський соціолог С.Куперсміт: “Молодь, яка виросла в умовах добробуту і всілякого потурання, користується соціальною захищеністю суспільства, яке нею критикується, хоча вона ще не долучена до нього, і усвідомлює свої права та силу, хоча вона ще не прийняла на себе відповідальність та обмеження, пов'язані з цими правами” [189, с. 45].

Втім, навряд чи варто звинувачувати безпосередньо Б.Спока у таких наслідках його виховної теорії, тим більше, що і він власне застерігав своїх послідовників від різноманітних перегинів і перекручувань. Дозволимо собі процитувати: “Нерідко... батьки неправильно тлумачили ці теорії (виховання – А.М.), наприклад вважаючи, що дітям не потрібно нічого, крім батьківської любові, що дітей не варто примушувати до покори, що не слід заважати проявам їхніх агресивних інстинктів щодо батьків чи інших людей... що коли діти погано поведуться, батьки повинні не сердитись або карати їх, а проявляти ще більшу любов... вихована за такими принципами дитина буде дедалі вимогливіша і вередливіша... Потрібно поєднувати твердість із дружелюбністю” [23, 239-240, 241]. Водночас, безсумнівним є намагання Б. Спока зробити вільнішими стосунки між різними поколіннями у родині. Він, зокрема, стверджував, що “покарання повинно бути не головним елементом дисципліни, а лише додатковим енергійним нагадуванням, про те, що заборони батьків необхідно обов'язково виконувати... Злочинці-рецидивісти – зазвичай люди, які у дитинстві не знали любові близьких і навіть потерпали від поганого з ними поводження, внаслідок чого розвинулась їхня байдужість до себе та інших” [23, с. 246].

У цілому ж вплив теорії Б. Спока на систему дитячого та підліткового виховання у 50-ті рр. важко переоцінити. Визнають це і радянські дослідники, зокрема, М. Новінська, яка досить високо оцінювала новий стиль родинного

виховання як стиль терпимості [116, с. 106]. Втім, ані названа дослідниця, ані інші радянські науковці, ніколи не надавали теоріям Спока такого абсолютизуючого значення в плані формування протестної свідомості, як їх західні колеги.

На тісному зв'язку між вихованням у родині та майбутнім проявом молодіжного радикалізму наголошував американський дослідник даного феномену Л. Джонс, який стверджував, що батьки дітей з покоління 1946-1964 рр. зробили з власних чад своєрідну релігію [див.: 161, с.141]. І батьки, і діти свято вірили в те, що саме це покоління – найкраще в історії. Батьки – тому, що фінансували найновіші школи і коледжі, діти – тому, що їм постійно на цьому наголошували. У результаті в суспільстві сформувалося відчуття того, що це покоління володіє унікальним баченням кращого світу і більшими можливостями щодо його реалізації. Виникла ситуація так званої “революції очікувань”, невдала спроба реалізації якої викликала кризу, відчуття в молоді того, що вона не може прилаштуватись до суспільства, або суспільство не здатне прилаштуватись до неї [161, с.141].

На визначальній ролі сімейного виховання у формуванні характерів майбутніх активістів та учасників молодіжного руху 60-х рр. наголошував відомий ідеолог "нових лівих" Т. Розак [221], певну увагу йому приділяли і радянські дослідники [див.: 61, с. 17-18]. Нерідко дитинство майбутніх студентів-вихідців з заможних родин проходило в умовах відчутної свободи як від домашньої праці, так і від ряду традиційних моральних заборон, пов'язаних із протестантською етикою. Неабияку роль грало і прагнення батьків-нонконформістів обмежити вплив суспільства на формування свідомості своїх дітей. Наслідком було стійке небажання молодих людей, що виховувалися у подібних умовах, нести на собі частку відповідальності, що очікувала кожного з них у світі дорослих. Звідси – інфантилізм багатьох "молодих революціонерів", їх прагнення віддалити час свого вступу у доросле життя (яке, до того ж бачилось ними втіленням конформізму), або краще взагалі піддати світ дорослих "тотальному знищенню".

Однак не треба абсолютизувати саме цю модель внутрішньосімейних стосунків та її роль у формуванні протестної свідомості молоді. На практиці досить поширеною була її протилежність: серед майбутніх активістів молодіжного руху 60-

х фігурувало чимало й таких, виховання яких характеризувалося не надмірною свободою, а навпаки – її майже повною відсутністю. Німецький психолог Б. Бухгольц наводив дані проведеного протягом квітня 1966 – грудня 1967 рр. психіатрами консультативного центру Геттингенського університету дослідження причин студентських неврозів (передекзаменаційних та ін.). Більшість студентів, що звернулися по психіатричну допомогу, наголошували на надмірній суворості та авторитарності батька родини. Ось приклад їх найбільш характерних висловлювань: "У мене завжди було відчуття, що вдома всюди розставлені таблиці з наказами та заборонами", "він мене вдома ігнорував", "він ніколи не визнавав моїх заслуг і завжди контролював мене", "коли щось не вдається, він починає ставитись до тебе з презирством. Він вирішує в родині все один і не терпить, коли йому суперечать" [185, с. 30].

Зрозуміло, що в якості мотивів протесту таких молодих людей виступало прагнення якомога скоріше звільнитися від батьківського (а згодом і взагалі суспільного) нагляду, яке було тим сильнішим, чим відчутніший тиск справляли на них у дитинстві та юнацтві. Таким чином дві крайнощі (вседозволеність та тотальна заборона) у виховному процесі привели у кінцевому підсумку до однакових результатів.

У попередньому розділі автор згадував про явище, загальновідоме як "конфлікт поколінь" і зазначав, що подвійність і непослідовність молоді щодо свого місця у навколишньому світі носять природний характер. Про це досить переконливо говорив власне Б. Спок, характеризуючи закономірні психологічні зміни у свідомості підлітка: "Вимога свободи частково означає страх перед нею... Підліток боїться своєї свободи і водночас протестує проти батьківської опіки... Напруженість, що інколи виникає у стосунках між підлітками та їхніми батьками, частково пояснюється природним суперництвом... Він нібито намагається посунути батьків і скинути їх з вершини влади. Батьки підсвідомо це відчувають і, зрозуміло, не дуже задоволені" [23, с. 309-310].

Однак, що стосується покоління 60-х, то таке суперництво надто затягнулося.

Одна з причин – прискорений фізіологічний розвиток молодої людини, за

яким еволюція її психіки просто не встигала. Автор вважає за доцільне погодитись з французьким психіатром М. Кле, за твердженням якого випереджаючий статевий розвиток може викликати деякі тимчасові труднощі у підлітків, які, маючи доросле тіло, але дитячу свідомість, не здатні відповідати певним соціальним очікуванням [83, с.71]. М. Кле також стверджував, що протягом всього ХХ ст. спостерігався феномен акселерації – прискореного фізичного розвитку підлітка на так званій пубертарній стадії (11-15,5 років). Він наводив дві наявні гіпотези щодо пояснення цього явища. Перша – завдяки розвитку індустрії та транспортних засобів відбувалося збільшення кількості змішаних шлюбів (тобто між партнерами з різних регіонів) і, відповідно, збагачення генетичного фонду. Друга виходить з факту покращення умов життя, харчування, гігієни та медичної допомоги [83, с. 69].

Варто вказати, що чинники, на яких побудовані обидві гіпотези, особливо були притаманні для доби післявоєнного економічного піднесення, на чому вже наголошувалося вище. Під впливом більш швидкого темпу життя, насамперед міського, у післявоєнні роки відбулося безсумнівне прискорення в біологічному становленні молоді особистості. Більш рання сексуальна зрілість стала однією з передумов початку так званої “сексуальної революції”. Остання включала ранній початок статевого життя, емансипацію жінок, масове застосування протизаплідних препаратів та інше [103, с. 12].

Досить цікаво трактував суперечності психофізичного розвитку молоді 60-х рр. відомий радянський дослідник проблем молодіжної контркультури Ю. Давидов. Він зазначав, що у понятті «молодь» перехрещуються дві протилежні тенденції – біологічна і соціокультурна, причому одна з них говорить про певну «інфантилізацію» молоді, а друга – про її одночасне «подорослішання». Тобто, з одного боку відбувається розширення хронологічних меж самого поняття молоді (до 30 років і більше) у зв'язку з тим, що остання не може визначитись із своїм місцем у соціокультурній системі, а з іншого, вже у підлітковому віці (з 10-12 років) молоді люди починають копіювати спосіб життя дорослих, насамперед фізіологічний його аспект [60, с. 270-271]. При цьому дослідник цілком правомірно відмічав, що чим раніше підліток долучається до відповідних атрибутів дорослого стилю поведінки,

тим на довший термін затягується остаточно соціалізація такої молоді людини у майбутньому.

Другу причину затягування суперництва поколінь у 60-х рр. слушно наводили американські дослідники С. Куперсміт, М. Ріган та З. Дік, автори праці "Міф про конфлікт поколінь". Вони стверджували: якщо молодь відмовляється приймати ціннісні орієнтири та стиль життя батьків, то в цьому насамперед винне суспільство. Переоцінка цінностей молодих людей починається вже у родині, коли батьки говорять одне, а роблять інше, твердять про мораль, вимагаючи беззастережного дотримання її норм дітьми, тоді як самі ж їх порушують; власне тому діти неусвідомлено починають чинити опір ціннісним орієнтирам дорослих. Стаючи дорослішими, діти об'єднуються у свої групи, все далі відходячи від батьків; такі групи допомагають їм захищатися від стресів, викликаних тиском з боку старшого покоління, що прагне примусити молодих людей прийняти таку модель реальності, яку воно створило для дітей, але яка не відповідає дійсності [див. докл.: 189, с. 14-18].

Яскраво виражене небажання молоді 60-х рр. повторювати життєвий шлях своїх батьків, наслідувати їхній стиль життя, відмічалася багатьма сучасниками молодіжного протесту. Французький філософ Ж.-П. Сартр наголошував з цього приводу: "Ці молоді люди не бажають майбутнього своїх батьків...; майбутнього, яке довело, що ми є хирлявими, вичерпаними, втомленими і ослабленими людьми, жертвами замкненої системи" [цит. за: 57, с. 51]. Подібні слова вклав у уста героїні свого роману "За склом" французький письменник Р. Мерль: "Я живу в умовах постійному страху, що буду схожа на власних батьків" [19, с. 84]. Варто відзначити, що найбільш гостро ця проблема постала у західнонімецьких родинах, де більшість представників старшого покоління, прямо чи опосередковано пов'язаних з нацистським режимом, замовчувала його злочини перед власними дітьми, не бажала розповідати їм правду про те, чим сама займалась під час війни [66, с. 43].

Таким чином, згадуваний вище та загалом закономірний для всіх епох "конфлікт поколінь", "конфлікт батьків і дітей" у другій половині 60-х рр. надзвичайно загострився і набув хворобливого вигляду. Цей конфлікт настільки

впадав в око західним дослідникам та різноманітним ідеологам лівого радикалізму, що багато хто з них проголошував "зіткнення поколінь" у 60-х рр. ледве не єдиною причиною революційних перетворень у суспільстві. Так, Т. Розак стверджував, що віковий процес взаємного відштовхування поколінь перетворюється на основний важіль соціальних змін. [221, с. 1]. На універсальності ідеї "конфлікту поколінь", яка не лише пояснює причини молодіжного протесту, але й суспільні перетворення сучасності в цілому, наголошував також західнонімецький дослідник Г. Цем. Останній зазначав, що "ми вступили в глобальну еру молоді, що простирається над усіма суспільними системами й континентами, еру, в якій стариків всюди, більшою або меншою мірою, беруть за горло" [цит. за: 129, с. 109]. Подібну думку висловлював і згаданий вже К. Лоренц, який вважав, що, попри різноманітність гасел та "зовнішніх" мотивів "молодих бунтівників", насправді вони виступають проти всіх без виключення людей певного віку, незалежно від їх політичного кредо [210, с. 113].

З іншого боку, більшість радянських та низка зарубіжних дослідників взагалі заперечували наявність у 50 – 60-х рр. серйозних розходжень між поглядами представників різних поколінь на морально-етичні цінності суспільства. Гострій критиці теорію "конфлікту поколінь" піддавали деякі студентські радикали. Так, один з лідерів американських студентів Т. Хейден вважав, що термін "розрив між поколіннями" вигаданий для того, щоб приховати продовження у нових умовах класової боротьби [див.: 149, с. 20].

Коментуючи всі наведені вище вислови, варто відмітити, що попри очевидне перебільшення ролі "конфлікту поколінь" в активізації молодіжного радикалізму в країнах Заходу в другій половині 60-х, не варто заперечувати її повністю. Не стільки власне "конфлікт", скільки його роздмухування справило певний вплив на ще не остаточно сформовану свідомість "молодих революціонерів", внаслідок чого в багатьох з них сформувався комплекс недовіри до представників старшого віку - своєрідний "молодіжний расизм". Так, лідер американського молодіжного екстремістського угруповання "йіппі" Дж.Рубін неодноразово заявляв: "Не довіряйте нікому, хто старший сорока!" [33, с. 106]. Інший лідер "молодих

бунтівників" пішов ще далі, закликавши: "Не можна довіряти тим, кому за тридцять!" [цит.за: 64, с. 35]. Безперечно, всі вони одразу "забували" про свої гасла, тільки-но самі досягали віку, приреченого ними на недовіру.

Таким чином, серед передумов піднесення молодіжного руху 60-х рр. ХХ ст. насамперед варто виділити нові явища та тенденції у розвитку науки, техніки, духовному житті західного суспільства. Саме останні викликали не лише суттєві зрушення у психології та свідомості молоді, зокрема, розширення кругозору населення країн Заходу, але й певним чином сприяли оформленню ціннісно-світоглядної кризи. Остання проявилася, з-поміж іншого, у втраті молодим поколінням 50-х рр. сенсу існування в межах "суспільства споживання", загостренні "конфлікту поколінь" тощо.

2.2. Криза системи вищої освіти в країнах Заходу, її реформування та реакція молоді

Вирішальну роль у розгортанні "революції молодих", роль її, так би мовити, авангарду відіграла найбільш освічена й інтелектуальна частина молоді – студентство. У науковій та публіцистичній літературі 70 – 80-х рр. існує низка пояснень того факту, що саме студенти стали рушійною силою молодіжного протесту другої половини 60-х. Так, радянський науковець А. Грачов до таких причин відносить власне соціально-психологічні особливості студентства, як специфічного прошарку молоді: захоплення теоретизуванням, наявність певної кількості вільного часу, деякі елементи економічної незалежності, ілюзія духовної свободи, об'єктивності власних суджень та оцінок, схильність до ототожнення радикалізму та екстремізму з революційністю, а спонтанності – з вільною та незалежною дією [55, с. 37]. Досить виразно аргументував активність студентства у 60-х рр. радянський соціолог і публіцист Е. Розенталь: "Від студента не вимагається виконання певної кількості роботи, від нього вимагається здобуття знань для

використання їх у майбутній роботі. Від нього не очікують наукових відкриттів – лише докази, що він здатен брати участь у науковій діяльності. Концентрація студентів у великих колективах сприяє взаємним контактам і створенню студентських організацій. Постійне збільшення інформації, покликаної підготувати студентів до майбутньої трудової діяльності, стимулює формуванню в них політичної свідомості" [135, с. 42].

Згадуваний вище американський соціолог С.Ліпсет пояснював вирішальну роль студентства тим, що останні довше, ніж інші групи молоді, зберігають ідеалістичні уявлення, прагнуть присвятити себе служінню ідеалам, а не певним інститутам суспільства [209, с. 20]. Натомість французькі дослідники, подружжя Баші на перший план виносили такі фактори, як вдосконалення засобів масового інформування населення, наявність в студентів здібностей та можливостей до самостійного аналізу отриманої інформації, і, в наслідок цього, певний космополітизм чи глобалізм мислення. На думку Баші, студенти – найбільш читаюча, найбільш поінформована частина населення, вони "радіше позашлюбні діти світу, ніж своєї батьківщини". Міжнародні, загальнополітичні, соціальні та культурні проблеми, які торкаються молоді в цілому, викликають у студентів найбільш жваву реакцію, тим більше, що вони, "одержуючи привілеї здобувати освіту, одночасно отримують інтелектуальний інструментарій, який сприяє виробленню більш критичного світогляду" [див. докл.: 184, с. 73, 77-78].

Виняткове місце у даному переліку оцінок ролі студентства займає вельми цікава думка сучасного російського дослідника і публіциста С. Кара-Мурзи. Останній розглядає молодіжний протест 60-х рр. як лише першу ланку у довгому ланцюгу наступних ірраціональних виступів кінця ХХ – початку ХХІ ст. (включно з подіями листопада-грудня 2004 р. в Україні), названих ним "революціями постмодерну". Роль студентства як суспільної верстви в даних виступах, на думку дослідника, є надзвичайно високою. Кара-Мурза, зокрема, відзначає, що у студентському середовищі за деяких умов може без вагомих причин виникнути такий стан колективної свідомості, за якого постає самовбивчо цілеспрямована і тоталітарно мисляча юрба, здатна зруйнувати життєвий устрій всієї країни. Це нове

явище культури великого міста, у якому виникає висока концентрація молоді, відділеної від світу фізичної праці і традиційних міжгенераційних і соціальних зв'язків. На думку дослідника, студентство кінця ХХ століття явило собою принципово новий, раніше невідомий соціальний тип – одночасно елітарний і маргінальний, зі своїми особливими способом мислення, шкалою цінностей та системою комунікацій. З часом цей тип набув наднаціональних рис і став впливовою, хоча і по суті несамотійною політичною силою [79].

Безумовно, що кожне з наведених пояснень має раціональне зерно, і, водночас, жодне з них не є вичерпним без аналізу конкретних обставин становища студентської молоді в країнах Заходу у досліджуваний нами період.

Беззаперечне одне - саме 60-ті роки стали періодом короткотривалого, але бурхливого виходу на арену історії студентства, яке зробило спробу заявити про себе як про особливу політичну силу. Дану думку підтримував, серед інших, італійський соціолог Дж. Статера, який наголошував на тому, що починаючи з 1967 року, у Німеччині, Франції та Італії почала формуватися нова модель студентської політики як повністю автономної і, навіть, протидіючої всім політичним силам [225, с. 78].

Серед головних об'єктивних причин, що спонукали студентство країн Заходу очолити активну опозицію до тодішнього "істеблішменту", насамперед доцільно виділити *кризу вищої освіти*, яка мала інтернаціональний характер, та не зовсім вдалі спроби її реформування, а також *зміни у соціальному статусі західної інтелігенції взагалі та випускників вузів зокрема*.

Традиційно західні вузи готували досить обмежену кількість представників суспільної еліти: в 1950 році отримати вищу освіту змогли лише 3-4% західноєвропейської молоді та 22% молоді США; при цьому основну увагу вони приділяли підготовці спеціалістів з традиційних дисциплін (література, право, медицина тощо) [199, с. 1120]. Розвиток практичних, прикладних наук важливим не вважався. Вузівський диплом, враховуючи обмежений доступ до освіти, був гарантією місця у державному апараті, доступу до влади, впливу та можливостей фінансового збагачення, а тому являв собою ключ до реального добробуту [200, с.

296-297]. Особливо відчутно лави державних урядовців, політичних діячів та дипломатів поповнювались колишніми студентами-гуманітаріями.

Проте, починаючи з другої половини 50-х рр., випускники вузів поступово втрачають свій попередній високий соціальний статус. Післявоєнний демографічний вибух (так званий "baby-boom" – А.М.) привів до збільшення населення Західної Європи у 50 - 70-х рр. з 286 млн. до 333 млн. чол., причому народжені наприкінці 40-х – на початку 50-х саме на кінець 60-х рр. досягли університетського віку [194, с. 476].

Водночас, зріс соціальний попит на навчання у вищих закладах - посилилось прагнення батьків надати своїм дітям освіту, зміцніло бажання самої молоді щодо набуття знань, у ряді країн проводилася державна політика розвитку освіти та розширення доступу до неї [98, с. 26]. Почала збільшуватись чисельність студентів у вузах - з 1950 по 1965 рр. їх кількість на Заході зростає утричі: з 6,3 млн. до 18 млн. За соціальним складом серед них переважали вихідці з середніх прошарків, тоді як відсоток молоді з робітничих сімей коливався від 25% у Великобританії та 15% у Франції, до 5-6% у ФРН і Австрії та 1% в Іспанії [див.: 117, с. 126; 158, с. 6]. Переважали, таким чином, представники саме тієї молоді, психологічні особливості якої ми вже характеризували вище. Втім, студентство й надалі складало не найбільшу соціальну групу населення західних країн: в кінці 60-х рр. на кожні 10 тис. чол. припадало в середньому в США – 244 студенти, у Франції – 117, в Італії – 91, Великобританії – 87, у ФРН – 56 [145, с. 155].

Збільшення числа студентів викликало жорстку конкуренцію як в університетах за право дістати диплом, так і за їх межами за можливість отримати гідну роботу, оскільки тепер диплом про одержання вищої освіти вже не гарантував своєму власнику автоматичного здобуття престижної й високооплачуваної посади. У свідомості студентів посилюється почуття невпевненості за своє майбутнє. Дуже чітко зміни у соціальному статусі тодішнього студентства були окреслені у "Сорбонській декларації" - програмному документі паризьких студентів, складеному в 1968 р. Зокрема, там відмічалось наступне: "Раніше ми являли собою незначну жменьку майбутніх привілейованих осіб, які неминуче інтегрувалися

суспільством... . Ми більше не впевнені у своєму майбутньому становищі керівників. Це єдине джерело нашої революційності... Віднині ми - трудящі, як і решта" [цит. за: 110, с. 55].

Із зростанням чисельності випускників вузів далеко не кожен з них міг знайти собі таку роботу, яка б відповідала його прагненням і потребам, оскільки не останню роль відігравала соціальна приналежність колишнього студента – чим нижче був його соціальний щабель, тим жорсткішою виявилась конкуренція за престижні робочі місця і тим більше часу забирав пошук такого місця у того, хто на цьому шаблі перебував. Наприклад, за даними радянського дослідника А. Потехіна, у США ситуація на той час була наступною: 100 нащадків власників або керівників “великого бізнесу” могли розраховувати на 570 керівних посад у цивільній адміністрації, 100 синів власників дрібного бізнесу – на 200 посад і, нарешті, 100 синів напівкваліфікованих робітників могли претендувати лише на 12 посад у державному апараті [126, с. 133-134]. Подібною ж була ситуація в країнах Західної Європи: в Італії навіть у 1970 р. кожен 11-й дипломований спеціаліст з тих, хто ще за три роки до цього закінчив університет, ще не знайшов собі роботу за спеціальністю; у Великобританії в 1967/68 навчальному році не спромоглися працевлаштувались 2,3% випускників, у 1968/69 – 3,9%, у 1969/70 – 5,4% [101, с. 139, 211]. Зрозуміло, що цифри не дуже великі, проте достатні для того, щоб суто психологічно впливати на студентство, породжуючи в них відчуття страху за своє майбутнє після закінчення вищого навчального закладу.

Зрозуміло, що потреба у більшій конкурентноздатності зумовлювала посилену активність у навчальному процесі саме студентів-вихідців з робітничих родин. В якості прикладу наведемо цитату з однієї англійської газети стосовно студентів Кембріджського та Оксфордського університетів: “Діти робітників ручної праці отримують на іспитах кращі оцінки, ніж діти з вищих і середніх класів. Більше половини студентів з робітничого класу отримують дипломи з відзнакою, і лише 33% студентів з вищих і середніх класів отримують подібні дипломи” [цит. за: 6, с. 39].

Особливо виразно розбіжності у життєвих цілях студентів – вихідців з

полярних суспільних верств проявлялись у самомотивації до навчання. Так, у 1967 р. 56 % американських студентів ставились до навчання у вузі не як до засобу краще влаштуватись у житті, а як до способу “краще пізнати себе та оточуючий світ” (порівнюючи з 20% у 1948 році) [116, с. 107]. Частково тут, безумовно, мав місце протест проти утилітаризму та прагматизму західного суспільства, проте, не меншою мірою – інфантилізм людей, яким не потрібно було, на відміну від багатьох їхніх колег по студентських аудиторіях, боротися за “місце під сонцем”. Тому і позиція різних студентських верств щодо наявних молодіжних проблем та молодіжного протесту в цілому була достатньо диференційованою. За словами К. Менерта, студенти-діти робітників, як правило, ухилялись від участі у русі, оскільки для них найважливішим було вчитись, щоб “вийти у люди” [214, с. 383]. Прикладом може послужити життєвий шлях колишнього федерального канцлера ФРН Г. Шрьодера, який в одному з інтерв'ю заявив, що не брав участі у студентських заворушеннях 1968 р., оскільки вони йому радше перешкоджали, не давали змоги вчитись. Для нього ж, сина простої прибиральниці, саме отримання диплому про вищу освіту було єдиною запорукою майбутнього життєвого успіху [66, с. 47].

Цікаву думку висловив американський дослідник молодіжного руху 60-х рр. А. Гоулднер. Він стверджував, що здебільшого лідерами студентських заколотів у 1968 р. були студенти-соціологи (як, наприклад, Д. Кон-Бендіт). Пояснював цей факт дослідник двома причинами як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру. По-перше, на його думку, у 1960-х рр. соціологія фактично стала частиною поп-культури: сотні тисяч американських студентів щорічно відвідували курси соціології, регулярно з'являлась величезна кількість книг, статей і звітів з соціологічних дисциплін; інтерес до соціології був настільки великий, що суспільствознавча література продавалась скрізь - на залізничних станціях і в аеровокзалах, у готелях, магазинах, у вуличних лотках тощо [92]. Ставши елементом повсякденної культури, соціологія нібито "приземлила" рівень розуміння соціальних проблем, створила у пересічної людини уявлення того, що без зайвих заглиблень у її теорію, вона здатна компетентно міркувати про бідність, злочинність, расові проблеми, безробіття та ін. Молоді радикали побачили в соціології прекрасний

інструмент для революційної зміни суспільства. По-друге, як стверджував дослідник, соціологія часто привертала увагу юнаків та дівчат, які мали яскраво виражені схильності до реформаторства, причому, переважно тих, хто переніс певні життєві невдачі і розчарування [92].

По мірі усвідомлення найбільш далекоглядними представниками урядових кіл країн Заходу того факту, що університети та інші вузи більше не виправдовують нові завдання суспільства та науково-технічного прогресу, були розпочаті відповідні зміни в системі вищої освіти.

Даючи загальну характеристику змісту ініційованих перетворень, сучасний казахський культуролог З. Наурызбієва, на нашу думку дещо ідеалізує їх соціальну спрямованість на теренах США, наголошуючи на тому, що метою намічених реформ було подолання класових та інших соціальних розходжень. Як приклад, вона наводить теорію "людського капіталу", суть якої – надати молоді з низів можливість одержати елітну освіту, стати класними високооплачуваними фахівцями, при цьому на законодавчому рівні заохочувалися освітні реформи й інвестиції великих корпорацій у сферу вищої освіти [113]. Насправді наслідки реформ, в тому числі у Сполучених Штатах, були далеко не однозначними. Зміни з самого початку носили суперечливий характер. Зокрема, запровадження нових курсів, таких як комп'ютерна наука, менеджмент тощо, поєднувався з подальшим існуванням старих класичних дисциплін та вкрай консервативною, напівсередньовічною системою внутрішнього управління університетами. Явно недостатньою була і матеріальна база. Переповнені аудиторії зводили контакт між студентами і викладачами до мінімуму.

Існували й інші недоліки. Наприклад, у вузах Франції, що відрізнялись відвертим консерватизмом, застиглістю системи освіти, була заборонена будь-яка політична діяльність, а студенти – відсторонені від участі у вирішенні університетських справ. Суворі умови переведення студентів на старші курси призвели до відсіювання насамперед тих, хто через обставини матеріального й соціального характеру, поєднував навчання з роботою (а оскільки стипендію отримувало лише 15%, то таких було до 40% студентів) [77, с. 482-483]. До 1968 р.

70-75 % французьких студентів змушені були залишати університети через нездані іспити, причому половина з них відсіювалася вже після перших чотирьох семестрів – саме таким чином керівництво вузів та чиновники від освіти намагались боротися зі збільшенням числа студентів у вузах [57, с. 50]. Не менш суворими були порядки й у традиційних вузах Великобританії, зокрема, у вже згаданих Оксфорді та Кембриджі. Наприклад, студент, що з будь-яких причин не склав іспит, не мав права на перездачу і повинен був залишити навчальний заклад. Лише у чітко встановлені дні студенти мали право організувати вечірки; при цьому в деяких коледжах заборонялося вживати алкогольні напої, приводити на вечірки гостей більше певної кількості та запрошувати дівчат без дозволу університетської адміністрації [6, с. 32].

Отже, стає цілком зрозумілим, чому на запитання, які з студентських реалій слід вважати найбільш негативними, одна англійська газета отримала закономірну відповідь: “Нестача грошей, штучність університетського життя, труднощі з працевлаштуванням на роботу після закінчення університету” [цит. за: 6, с. 32].

Не зайвим буде згадати перегини, з якими проходили реформи у системі вищої освіти, оскільки це також позначалося на настроях західноєвропейського студентства. Як правило, плани реформування вищої освіти, такі як "план Гуї" в Італії або "план Фуше" у Франції, являли собою калькування північноамериканських зразків [162, с. 101]. Нерідко замість розширення загальнотеоретичної і загальнотехнічної підготовки відбувалось її скорочення; акцент почав робитись на отриманні студентами виключно знань, необхідних для виконання чітко визначених функцій вузького спеціаліста [101, с. 11-12]. Подібне навчання, за влучним висловом студентів Західної Німеччини, перетворювало їх на "спеціалізованих ідіотів" [145, с. 155]. Доцільно погодитись із думкою західнонімецького дослідника Ф. Фрідмана, який стверджував наступне: "Переважна більшість додаткових грошових інвестицій і величезна увага (урядів – А.М.) вкладається в дисципліни, які безпосередньо готують студентів до певної специфічної професії. Що ж стосується власне гуманітарних предметів, які за своєю природою покликані мати справу з проблемами, що хвилюють сучасний світ (і, відповідно, є причинами студентських заворушень), то вони просто ігноруються" [192, с. 56].

Крім того, студентству здавалося, що університети перетворилися на "мультиверситети" – машини, що виробляють з людей "людські деталі для механізму економіки"; слоган "Університети – це ті ж самі заводи для навчання" був досить поширений у студентському середовищі [226, с. 11, 13]. Проте студенти не бажали змиритися з перетворенням вузів на слухняні установи для обслуговування "істеблішменту". Відомий французький письменник Р. Мерль вклав слова обурення проти такого стану речей у уста одного з героїв-студентів свого роману "За склом": "Ну подумай, тато, яке майбутнє ти мені готуєш? Коліщатко споживацької буржуазної бюрократії..." [19, с. 100]. Такі студенти небезпідставно побоювались бути втягнутими у нецікаву для них роботу у великих, жорстко регламентованих корпораціях, або поступово, з розвитком науково-технічного прогресу, стати застарілими й нікому не потрібними [199, с. 1122].

Напевно у найбільш загальних рисах причини невдоволення вищою освітою охарактеризував англійський дослідник С. Хатч: "Система освіти викликає очікування, проте не надає засобів для їх здійснення. Це класичний рецепт для революції" [198, с. 229].

Щоправда, справедливості заради варто згадати, що не всі західні дослідники беззастережно погоджувались з винесенням університетських (і ширше – освітніх) проблем як визначальних серед причин молодіжного руху. Так, С. Ліпсет, аналізуючи студентські заворушення в Берклі та інших університетах США, підкреслював, що незадоволення власне освітньою системою не відіграло ніякої ролі у виникненні студентського протесту. Основна маса студентів була цілком задоволена умовами та постановкою освіти, лекціями, іспитами, викладачами і навіть адміністрацією вузів, причому саме серед активістів незадоволених було найменше. Лише по мірі наростання хвилі студентського руху посилюється також незадоволення освітою. В цілому ж основна маса студентів ставилась до університетів набагато краще, ніж до решти інститутів "істеблішменту". Таким чином, на думку С. Ліпсета, "ріст незадоволення університетом являв собою відображення посилення політичного незадоволення як такого"; об'єктом гострої критики університет став лише тому, що був найдосяжнішою ціллю для подібних

атак, враховуючи максимальну гласність і мінімальний ризик арешту й суворого покарання, ніж будь-який інший інститут суспільства [209, с. 69-71].

Коментуючи цю думку, варто відмітити, що результати соціологічних опитувань, якими користується дослідник, потрібно сприймати обережно. Факт того, що значна частина студентства не виражала відверто свого незадоволення системою освіти, міг означати наступне: 1) Система вищої освіти США, яка не несла на собі, на відміну від західноєвропейської, тягар середньовічної традиції, не перебувала у настільки глибокій кризі, як освіта країн Європи. Як зазначають автори книги "США: студенти і політика", історично склалося так, що всередині американських університетів тоді спостерігалася порівняно більш широка демократія, ніж у суспільстві в цілому [149, с. 38-39]. Цим і зумовлювалась північноамериканська специфіка молодіжного руху. 2) Молодіжний протест 60-х рр. ХХ ст. дійсно був набагато ширшим, ніж суто корпоративний студентський, чи рух за реформу системи освіти. Проблеми, які стояли на першому плані, безумовно, виключно суб'єктивно могли затулити собою нерозв'язані внутрішньоуніверситетські питання, витиснувши їх зі свідомості активістів. 3) Нарешті, не варто абсолютно сприймати на віру щирість відповідей опитаних студентів. Адже тут міг спрацювати чинник внутрішнього конформізму: уряд, проти якого бунтуєш – далеко, а адміністрація університету поруч, отож і критикувати її небезпечніше.

Не останню роль серед причин розгортання потужного молодіжного руху відіграв той факт, що психологічно студентство 60-х докорінно відрізнялося від своїх попередників 40-х та 50-х років.

За твердженням радянської дослідниці М. Новінської, і всупереч наведеним вище фактам втягнення вищої освіти та її випускників у виробничий процес, у 60-х рр. одночасно відбувалася протилежна тенденція – посилення соціальної ізоляції студентства [див. докл.: 116, с. 54-56, 106]. Нічого алогічного чи парадоксального у цьому явищі не було. Причиною стало поступове збільшення тривалості власне періоду студентства. Студенти 60-х рр. були в цілому фізіологічно старшими за своїх попередників внаслідок трьох причин: 1) збільшення термінів середньої освіти

до 12 років, завдяки чому юнаки почали залишати шкільні лави пізніше, ніж десятиліття тому; 2) зростання питомої ваги молодих людей, які поступали до вищих навчальних закладів одразу після закінчення школи; 3) подовження тривалості навчання в університетах і коледжах до 4-8 років. Часто це означало, що інтелектуальний розвиток молодої людини, її обізнаність у абстрактних категоріях аж ніяк не відповідали вмінню вирішувати нагальні практичні питання і потреби повсякденного життя. Західнонімецький психолог Л. Кубі, напевно, мав рацію, зазначаючи, що навчання зберігає студента у стані напівзрілості й обмеженої відповідальності, перешкоджаючи тим самим зрілості справжній [цит. за: 185, с. 62].

З іншого боку, раннє фізіологічне дозрівання та потяг до самостійності, що проявлялись у зниженні межі шлюбного віку, нехтуванні формальними шлюбними зобов'язаннями серед студентів 60-х рр., а також зменшення вікового цензу на виборах, привели до сильного обурення тих з них, хто вважав себе вже повноправним і дорослим і не бажав коритися авторитетові викладачів і владі університетської адміністрації та нав'язаним з гори курсам навчання [194, с. 476-477]. Французький соціолог Ж. Еллюль відмітив з цього приводу, що найбільш болісно студентство відчувало дві обставини: відсутність матеріальної незалежності у молодої людини і те, що в системі освіти її цькують як дитину, як пасивного споживача знань, більше того – як "матерію, що моделюють" [190, с. 29].

Розрив між соціальними очікуваннями студентської молоді та реаліями життя мав результатом неприйняття сучасного їм суспільства, його визначення як ворожого і підступного, просякненого лицемірством. Томас Хейден, один з лідерів молодіжного руху 60-х рр. в Сполучених Штатах, з гіркотою зазначав: "... сформувалося, можливо, перше покоління молодих людей, які живуть у достатку і самостійно мислять... Вони бачать, що викладачі – кар'єристи, що адміністрація у навчальних закладах і наставники ніколи не обговорюють ті реальні умови, в яких живуть студенти, що навіть їхні батьки не завжди вірні тим ідеалам, наслідувати які вони вчать молодь" [цит. за: 149, с. 39-40].

Все наведене вище власне і склало головні передумови активізації молодіжного протесту. Водночас не можна оминати увагою ще низку чинників, які

в сукупності відіграли роль своєрідних каталізаторів, сприявши радикалізації молоді в другій половині 60-х рр.

2.3. Міжнародні чинники радикалізації настроїв молоді країн Західної Європи та США

Сучасний вітчизняний дослідник В. Глебов, намагаючись з'ясувати причини активізації молодіжного руху в другій половині 60-х рр., у числі досить вагомих абсолютно правомірно вважає вплив міжнародного фактору. Він посилається на одного з колишніх лідерів американського молодіжного руху Т. Хейдена, який серед міжнародних чинників, що сприяли піднесенню молодіжного протесту називає "апокаліпсис" у В'єтнамі, травневі барикади 1968 р. у Франції, введення радянських військ до Чехословаччини, культурну революція в Китаї, розстріл студентської демонстрації в передолімпійському Мехіко-сіті, постріли неофашистів у ФРН [148, с. 159].

Коментуючи це твердження, варто зазначити наступне: 1) Розглядаючи придушення чехословацької "Празької весни", автор вважає доцільним виділити у цій події два аспекти. З одного боку, введення військ Організації Варшавського договору до Чехословаччини з метою придушення демократичних процесів, безумовно, викликало хвилю обурення і протестів серед молоді Заходу. Водночас, вплив цієї події, яка відбулась десь за "залізною завісою", за межами західної цивілізації, не потрібно перебільшувати. З іншого боку, власне "Празька весна" сама розвивалась під неабияким впливом молодіжного протесту в західних країнах, наслідуючи на масовому рівні (особливо в середовищі чехословацької молоді), його дух свободи, критику істеблішменту та навіть популярні слогани і гасла. Тому, розглядати взаємозв'язок події 1968 року в Чехословаччині та молодіжний рух західної молоді потрібно обережно, дотримуючись при його аналізі причинно-наслідкового зв'язку. 2) Травневі виступи французької молоді 1968 р. в історіографії

аксіоматично вважаються вищою точкою у піднесенні молодіжного руху 60-х. Безумовно, вони мали великий резонанс, в тому числі серед американської молоді та студентства. Однак ставити його в перелік основних причин активізації молодіжного руху країн Заходу недоцільно, оскільки, по-перше, піднесення молодіжного руху в США розпочалось раніше, ніж у Європі, а, по-друге, через деякий час після паризьких травневих подій 1968 року в Західній Європі починається спад молодіжної активності.

Стосовно ж таких перелічених Т. Хейденом подій, як американо-в'єтнамський конфлікт, китайська "культурна революція", прояви неофашизму та ряд інших, то вони, безумовно, відіграли неабияку роль в активізації молодіжного протесту, а тому заслуговують на те, щоб бути розглянутими докладніше.

Одним з факторів радикалізації молодіжного руху 60-х рр. стала війна, організована США проти В'єтнаму, яка сильно похитнула віру молоді Заходу у демократичність суспільно-політичного ладу США та їх союзників по НАТО. Молоддю був зроблений висновок щодо аморальності та імперіалістичності всієї західної цивілізації [199, с. 1121], втіленням та еталоном якої виступали Сполучені Штати. Один зі студентських активістів, відповідаючи на запитання урядової комісії, яка вивчала причини заворушень у Колумбійському університеті, пояснив мотиви протесту наступним чином: "Нинішні студенти прийняли всерйоз ідеали, яким їх навчали в школі й у церкві, а найчастіше й у родині, і тепер вони бачать систему, що відкидає їхні ідеали в реальному житті. Расова нерівноправність і війна у В'єтнамі - головні свідчення відхилення нашого суспільства від загальноновизнаних ідеалів" [цит. за: 44].

Зрозуміло, що, в першу чергу, ця війна позначилась на настроях американської студентської молоді, особливо влітку 1967 р., коли було скасовано звільнення студентів від військової служби (до того 91% їх підтримували військові дії у В'єтнамі). Відтепер одразу боротьба переключилася з абстрактних ідеалів на власні інтереси, а тодішній президент США Джонсон перетворився на найбільш ненависну серед студентської молоді фігуру. Психологічний стан студентства США досить влучно відображений у фразі одного з учасників тодішнього студентського

руху: "Ми відчували себе як людина, яку зараз відправляють у газову камеру" [цит. за: 214, с. 61]. Американський науковець Д. Котц стверджував, що якщо справжніми активістами лівого руху в США було не менше 10 тис. молодих людей, то кількість прихильників антивоєнного руху сягала 100 тис., а у спонтанних демонстраціях протесту проти війни у В'єтнамі, що проходили у багатьох містах держави, брали участь більше мільйона молодих людей [91, с. 35]. Молоді люди, що виступали проти війни, серед інших аргументів нерідко наводили наступний: для участі в голосуванні на виборах урядових і законодавчих органів США необхідно досягти 21 року, тоді як призовний вік настає у 18, тому уряд не має ні морального, ні юридичного права розпоряджатися життям тих, хто позбавлений права голосу і не може приймати важливі рішення [44].

Варто відмітити, що молодь інших розвинутих країн Заходу, попри те, що американо-в'єтнамський конфлікт не загрожував безпосередньо її інтересам, також дуже активно протестувала проти цієї вкрай непопулярної війни. Так, французький соціолог А. Турен намагався пояснити солідарність німецьких, французьких та італійських студентів з в'єтнамським рухом опору тим, що імперіалізм, проти якого виступив народ В'єтнаму, у свідомості молоді Заходу був нерозривно пов'язаний з владою великих бюрократичних організацій в індустріальному суспільстві [Див: 138, с. 146-147]. Таким чином, для студентських радикалів борці проти агресії США у В'єтнамі виступали природними союзниками у боротьбі студентів проти "істеблішменту".

Потрібно відзначити, що на свідомість молодого покоління країн Заходу значною мірою вплинув національно-визвольний рух в країнах "третього світу", в першу чергу на Кубі та в інших державах Латинської Америки. Симптоматично прозвучав репортаж кореспондента однієї з французьких радіостанцій з мітингу паризьких студентів, присвячених загибелі в лісах Болівії одного з молодіжних кумирів, кубинського героя-партизана Ернесто Че Гевари: "Звістка про смерть Че Гевари, який пожертвував своїм статусом "людини номер два" на Кубі заради того, щоб загинути в забутих богом джунглях за волю чужої країни, ураганом пронеслася по свідомості студентів...: вони скандують: "Че - герой, буржуазія - лайно! Смерть

капіталу, хай живе революція!" - і багато хто при цьому плаче" [цит. за: 151]. Західнонімецький дослідник К.Менерт зазначав, що згодом після вбивства Дж.Кеннеді, що був героєм для значної частини молоді, його місце зайняли Ернесто Че Гевара та Фідель Кастро. За його словами, молодь надихалась не стільки теоріями Гевари, скільки рисами його особистості: байдужістю до спокус багатства і влади; щодо іншого кубинського революціонера, то розчарування в Кастро, який став сателітом Москви, виникло лише на початку 70-х рр, тоді як у середині 60-х рр. серед живих представників лівого табору не було більш популярної фігури [214, с. 194, 372]. Латиноамериканські методи боротьби нерідко механічно переносились "молодими бунтівниками" на ґрунт Західної Європи та США, як, наприклад, сумнозвісна тактика "міської революційної герільї", згідно з якою, міста – це є цементні джунглі, у яких партизанська боротьба може здійснюватися не менш ефективно, ніж у гірських місцевостях [214., с. 196]. Думку К. Менерта повністю поділяв американський дослідник Р. Клаттербак [див. докл.: 187, с. 21-23].

Однак чи не найгучніше у свідомості та настроях молодого покоління відгукнулася "культурна революція" в Китаї, що почалась в 1966 році. К.Менерт, говорячи про причини надзвичайно високої популярності серед західного студентства ідей Мао-Цзедуна, вважав, що останній "дійсно бачив рушійну силу історії у боротьбі протиріч, тобто у революції, яка постійно виникає знову і знову, що він не намагався її з боягузтва загальмувати... а надавав їй свободу, що він дійсно вірив у вічну зміну... Людина з такою перспективою, від якої перехоплює подих, окриляла західну молодь" [214, с. 370]. Як би там не було, але масова участь у подіях "культурної революції" китайської молоді, уявна стихійність та псевдоантибюрократична спрямованість цього руху сприяли його дуже високій популярності серед молоді та студентства Заходу.

Отже, в умовах глобалізації світу, зокрема, зникнення національних обмежень для поширення інформації, події міжнародного життя набули принципово нового значення у розвитку внутрішньополітичних процесів. Для освіченої молоді Заходу вони з своєрідних "речей у собі" почали невпинно перетворюватись у "речі для всіх", стаючи не просто об'єктом постійного інтересу, але й чинниками

радикалізації молодіжної свідомості. Такими чинниками були, насамперед, агресія США у В'єтнамі, національно-визвольний рух в країнах "третього світу" та китайська "культурна революція".

2.4. Загроза активізації правого радикалізму

Пом'якшення міжнародної напруги в другій половині 50 – 60-х рр. та пов'язана з цим загальна демократизація внутрішньополітичного життя у Сполучених Штатах Америки та країнах Західної Європи викликали, у якості зустрічної реакції, активізацію крайньо правих політичних сил. Найбільш одіозні з них відверто зверталися до політичної й ідейно-філософської спадщини фашизму та нацизму, інші прагнули пристосовувати свої програми та вимоги до нових обставин, намагаючись, водночас апелювати до консервативних традицій суспільної свідомості. Пожвавлення праворадикальних кіл, їх певні політичні здобутки спричинили зрозуміле занепокоєння ліберальної та лівої частини західного суспільства, особливо молоді, відігравши не останню роль у її радикалізації.

У США на початку 60-х рр. почали швидко набирати сили американські ультраправі, які, налякані розгортанням у країні масового демократичного руху, виступали за повернення до політики "маккартизму". Соціальному маневруванню праві сили протиставили вимоги "закону і порядку", посилення поліцейських репресій; вони відзначались, насамперед, небажанням йти шляхом соціальних реформ, ворожим сприйняттям борців за цивільні права, робітничого руху, негативним ставленням до регулюючих заходів в економічній сфері, проголошуючи, натомість, принцип недоторканості приватної власності. В галузі зовнішньої політики вони фактично підтримували експансію США у В'єтнамі та Латиноамериканському регіоні, а також курс на загострення "холодної війни" [74]. Найбільш активними та впливовими з праворадикальних організацій на той час були "Товариство Джона Берча", воєнізована структура "Мінітмени", "Американська

нацистська партія", перейменована у кінці 1966 р. на "Націонал-соціалістичну партію білих", "Ку-клус-клан", "Молоді американці за свободу", а також ультраправі клерикальні організації "Хрестовий похід християн" та "Християнський антикомуністичний хрестовий похід" [36, с. 73]. Характерно, що згідно з опублікованими у США даними, 162 члени Палати представників (37%) і 25 сенаторів (25%) конгресу США 87-го скликання стояли на позиціях правих і ультраправих організацій [74]. Загальна ж чисельність активістів праворадикальних структур, за підрахунком американських дослідників, у другій половині 60-х рр. доходила до 6-7 млн. осіб [36, с. 73]. Зрозуміло, що пожвавлення правих сил викликало протидію з боку ліберального та ліво налаштованого сегменту суспільства, в тому числі молоді та студентства.

Німців разом з італійцями, як народи, які вже пережили в своїх країнах фашистські режими в першій половині ХХ ст., ще більшою мірою, ніж громадян Сполучених Штатів Америки, турбувало пожвавлення ультраправих, неофашистських сил, яке розпочалося саме у 60-ті рр. ХХ ст.

Так, у листопаді 1964 року на установчому з'їзді в м. Ганновері (Західна Німеччина – А.М.) була створена Націонал-демократична партія Німеччини, яка, по суті, знаходилась на неонацистських позиціях. Хоча ця партія була далеко не першою з подібного роду організацій, що виникали й розпадалися у післявоєнній ФРН, проте саме їй вдалося акумулювати праворадикальні, реваншистські настрої частини західнонімецького суспільства, і, завдяки цьому досягти певних успіхів. В 1966-68 рр. НДПН отримала на виборах до ландтагів окремих федеральних земель від 3,9 % (в Гамбурзі) до 9,8 % (у Баден-Вюртемберзі) голосів виборців; на виборах до бундестагу 1969 р. націонал-демократи отримали 4,3 %, або більше 1, 42 млн. голосів [див. докл.: 76, с. 506]. Таким чином НДПН стала вагомим фактором політичного життя ФРН. Її вплив поширився і на частину молоді: на початок 1967 р. осередки студентської організації цієї партії існували в 8 вузах Західної Німеччини; в цілому ж приблизно третину членів НДПН склали особи до 30 років [158, с. 7]. Крім націонал-демократів у країні існувало і діяло чимало дрібних напів- та нелегальних неофашистських угруповань, які, на відміну від НДПН, не збирались

обмежувати себе рамками чинного законодавства.

За словами російського публіциста лівого спрямування М. Шувалова, протести студентів ФРН того періоду сфокусувалися на декількох питаннях. По-перше, демократично налаштоване студентство було надзвичайно стурбоване тим, що у ФРН продовжують зберігатися багато явищ, успадкованих від "Третього рейху", а отже і небезпека відродження нацизму. По-друге, їх не влаштовувала консолідація партійно-бюрократичних еліт, що відбувалася саме в той час, і набула найяскравішого втілення у вигляді коаліції ХДС/ХСС (яких студенти-радикали вважали напівфашистами) і соціал-демократів. Ще однією надзвичайно гострою суспільною проблемою того часу було посилення співробітництва влади ФРН із США, які вели непопулярну серед західнонімецьких студентів війну у В'єтнамі [173].

Надзвичайно гучний резонанс серед студентської молоді Західної Німеччини та навіть інших країн отримали два постріли, які пролунали протягом двох років найвищого піднесення молодіжного протесту в ФРН, і які у свідомості молодих радикалів 60-х рр. безпосередньо пов'язувались з активізацією неофашизму. 2 червня 1967 року офіцер західноберлінської поліції пострілом у спину застрелив студента, який випадково опинився на демонстрації протесту, а 11 квітня 1968 року молодий неофашист дуже важко поранив лідера та ідеолога студентства ФРН Руді Дучке. Реакцією на обидва випадки стало масове обурення; хвиля мітингів, сутичок з поліцією і підпалів офісів ультраправих газет прокотилася практично по всіх містах Західної Німеччини [173]. Для багатьох молодих людей це означало фактичний розрив з державою, її правлячою верхівкою та взагалі старшим поколінням, яке, власне, і породило, на їх думку, фашизм. Застосування поліцією насильства проти мирних демонстрантів у країні, де більшість державних службовців досі була пов'язана з нацистським режимом, сприймалося як повернення до репресивної політики Третього рейху [66, с. 43]. Майбутній лідер і натхненник лівоекстремістської організації "Фракція Червоної Армії" (РАФ), У. Майнхоф, у своїй статті "Від протесту до опору", написаній по "гарячих слідах" цих подій, зазначала: "Рубіж між словесним протестом і фізичним опором був

пройдений під час демонстрацій у зв'язку з замахом на Руді Дучке у великодні дні - вперше в масовому порядку, а не окремими особистостями, протягом декількох днів і повсюдно, а не тільки в Берліні, на практиці, а не символічно. Після 2 червня палили газети ... тепер намагаються блокувати їхню доставку. 2 червня кидали тільки помідори і тухлі яйця - тепер кидають каміння. У лютому був показаний веселий і смішний фільм про те, як робити "коктейль Молотова" - тепер пляшки з коктейлем дійсно запалали"[17]. На одному зі стихійних мітингів пам'яті вбитого в червні 1967 р. студента, ліва активістка, а згодом одна з учасників РАФ Гудрун Енслін заявила: "Це фашистська держава, готова вбити нас усіх. Це покоління, що створило Освенцим, і дискутувати з ним безглуздо!" [цит. за: 173]. Учасники молодіжного руху другої половини 60-х рр. вважали, що "істеблішмент" дав їм зайвий раз переконатись у своїй репресивності.

Не менш гостро проблема пожвавлення правих радикалів стояла тоді і в Італії. Починаючи з 1960 р. неофашистська партія "Італійський соціальний рух" оголосила нову мету - "включення в систему влади" за допомогою "легальної тактики"; забезпечивши своєю допомогою вотум довір'я правохристиянському уряду Ф. Тамброні, неофашисти розпочали гучну кампанію підготовки громадської думки до свого можливого входження до складу уряду. Одним із заходів стала розпропагандована спроба провести VI з'їзд ІСД у Генуї, колишньому центрі антифашизму і руху Опору років Другої світової війни. Результатом стала масова антифашистська демонстрація в Генуї 30 червня 1960 р., яка закінчилась кривавими сутичками, що зірвало проведення неофашистського з'їзду та привело до відставки уряду [див. докл.: 76, с. 510-511]. Крім легальних праворадикальних партій в Італії та ФРН нараховувалось чимало правоекстремістських груп, діяльність яких відбувалась на межі криміналу, і була, таким чином, постійним фактором дестабілізації внутрішньополітичного життя обох країн.

Отже, в умовах загального полівіння громадської думки в цілому, та молодіжної, зокрема, неабияка активізація політичних сил, що сповідували неофашистські (або близькі до них) погляди, нерідко сприймалися представниками молодіжного руху як певна загроза. Ліворадикальна фразеологія, що

супроводжувала молодіжний протест, нерідко відносила до проявів фашизму природний консерватизм державного апарату та окремі випадки перебільшення владних повноважень представників силових структур. У цих умовах терористичні акти, здійснені правими екстремістами, або контакти між ультраправими політичними силами та представниками урядових кіл нерідко сприймалися як приклад змови держави з неофашистськими колами. У кінцевому підсумку це сприяло загальній втраті довіри молоді до "істеблішменту" і ставало додатковою передумовою радикалізації молодіжної свідомості.

2.5. Вплив локальних подій та обставин внутрішньополітичного розвитку окремих країн Заходу на молодіжний протест другої половини 60-х рр. ХХ ст.

Аналіз причин піднесення молодіжного руху в другій половині 60-х рр. ХХ ст. був би неповним без урахування деяких подій та специфічних обставин, притаманних для внутрішньої політики окремих розвинутих країн Заходу, зокрема, Сполучених Штатів Америки та Франції, які посилювали невдоволення їх населення, в тому числі молоді.

Суттєвий вплив на радикалізацію молоді (особливо американської) справив рух негрів за свої права, підтриманий на початку – в середині 60-х рр. білою ліберальною молоддю. Як стверджували автори монографії "США: студенти і політика", "американський студентський рух відчув на собі вплив руху за громадські права: тактика і методи борців за громадські права, погляди таких негритянських лідерів як Мартін Лютер Кінг, Малькольм Ікс, безпосередньо впливали на формування політичної ідеології студентського руху....Студенти нерідко порівнювали безправне становище негрів у країні зі становищем студентів в університеті" [149, с. 107, 119].

Взагалі, як цілком правомірно відмічали автори фундаментального радянського дослідження "Історія США", протест проти расової нерівності й

агресивної війни в Індокитаї викликав широкий демократичний рух і уперше після 30-х рр. привів до серйозної політичної поляризації в країні, у якій студентство поряд з негритянським населенням виступило як найбільш масова опозиційна сила [74]. При цьому дослідники виділяли дві особливості молодіжного руху США: 1) Відсутність або слабкість масових політичних організацій робітників, та незначний вплив "традиційних лівих" зумовили специфіку молодіжного руху в США, порівняно з багатьма іншими країнами Заходу, також охопленими протестом молодих. 2) У США політичні виступи молоді почалися в першій половині 60-х років і досягли апогею до 1970 р., тоді як у Західній Європі вони припадали на самий кінець десятиліття [74].

На настроях американської молоді суттєвим чином позначилась трагічна смерть президента Сполучених Штатів Дж.Кеннеді. Як влучно зазначав вже згаданий К.Менерт, "блиск молодого президента, що випромінював оптимізм і готовність молоді слідувати його гаслам ... одним ударом все це було знищено. Молодь... опинилась залишеною на самоті, без перспективи, без віри в Америку і не готова була більше розглядати недоліки в країні як щось тимчасове" [214, с. 379]. До того ж, у США, на думку американського дослідника Р. Маккензі, саме в цей період досить болісно постала проблема зростання державного апарату, який фактично вийшов з-під контролю громадськості, внаслідок чого ускладнилась реалізація принципу "вільного підприємництва", а уряд перетворився на орган для здійснення політичного тиску [212, с. 7].

Натомість французів непокоїли авторитарні тенденції режиму особистої влади президента де Голля, політика якого являла собою втілення його девізу "Я належу всім і всі належать мені!" [цит. за: 9, с. 10]. В офіційних виступах і приватних розмовах він неодноразово підкреслював своє бачення керівника держави як свого роду демократично обраного абсолютного монарха: "Неподільна державна влада повністю передана обраному народом президенту, і немає жодної іншої влади, міністерської, цивільної, військової, судової, котра може бути делегована або здійснена поза його волею", "Я один визначаю політику і несу за це відповідальність. Тільки мені належить право приймати рішення" [цит. за: 107, с.

410, 433]. За словами французьких дослідників Н. Аббі та С. Боск, "встановлення сильної влади лише посилило наслідки традиційної централізації французького університету. Будь-який більш менш значний конфлікт на паризьких факультетах підіймався до національних масштабів. На цьому рівні критика централізованої влади виступала на перше місце" [цит. за: 184, с. 76]. Навпаки, президент де Голль був переконаний, що ніякі політичні проблеми студентів хвилювати не можуть: "Сьогодні ніщо не може бентежити студентів, крім вимог, що стосуються університетських їдалень" [цит. за: 107, с. 465].

Крім цього, з початку 60-х рр. у Франції починає підніматися розчарування соціальною політикою президента, причому воно охоплювало різні прошарки населення. Це було зрозуміло – скасовувались субсидії, що стримували ріст цін на предмети широкого вжитку, підвищувались тарифи на газ, електроенергію, транспорт, поштові послуги, скорочувались соціальні виплати, пенсії, була скасована система дотацій цін на продукти, що постачалися селянством, зростали податки. Високі прибутки в країні у 74 рази переважали над найнижчими, за десятиліття влади Шарля де Голля ціни у Франції зросли на 40 % [107, с. 421-422]. Назривала криза, і молодь, як найкритичніша верства суспільства, це відчувала.

Отже, молодіжний радикалізм у країнах Заходу в другій половині 60-х рр. ХХ ст. був спричинений сукупністю глибинних процесів та явищ, характерних для тогочасного західного суспільства. Особливості молодіжного руху 60-х (те, що піднесення даного руху відбувалося в умовах економічного розквіту, а також те, що в якості його рушійної сили виступила молодь з заможних та багатих прошарків суспільства) обумовили не лише його специфічність, а, значною мірою і, власне, причини активізації молодіжного радикалізму. Серед обставин, що сформували вказані особливості у другій половині 60-х, особливо виділялися зрушення у психології та свідомості молоді, зокрема, розширення кругозору населення країн Заходу, втрата молодим поколінням 50-х рр. сенсу існування у "суспільстві споживання", загострення "конфлікту поколінь" тощо. Криза вищої освіти, що охопила країни Західної Європи та США і втрата випускниками вузів свого попереднього престижного соціального статусу спонукали студентство Заходу

очолити рух протесту молоді проти "істеблішменту". Значною мірою активізації молодіжного радикалізму в другій половині 60-х рр. XX ст. у країнах Заходу сприяли війна США у В'єтнамі, національно-визвольний рух у країнах "третього світу", китайська "культурна революція", а також низка обставин локального характеру.